

РЕЦЕНЗИЯ

От проф. д.пс.н. Снежана Илиева, Катедра „Социална, организационна, клинична и педагогическа психология“, СУ „Св. Климент Охридски“

На дисертация на Абдала Хаджайрех на тема: „Влияние на лидерските стилове на управление върху субективното благополучие на арабските учители от основни правителствени училища в Израел“

Основание за представяне на рецензията: Заповед № 25 от 16.01.2023 г. на Ректора на ВСУ за участие в състава на научното жури за защита на дисертационен труд на АБДАЛА ХАДЖАЙРЕХ по професионално направление 3.2 "Психология", докторска програма „Обща психология“.

Актуалност и значимост на дисертационния труд

Дисертацията е насочена към изследване на едни от най-значимите проблеми в съвременната организационна психология, а именно влиянието, което лидерските стилове имат върху отделните дименсии на благополучието. Изследването се провежда в училищна среда, като поставя акцент върху лидерските подходи на директорите на училища, от една страна, а от друга страна – на стреса, бърнаута и благополучието на учителите.

Управлението и лидерството в училище представляват интерес от емпирична и приложна гледна точка и поради това резултатите от подобно дисертационно изследване биха допринесли съществено за подобряване на ефективността и благополучието в училищна среда.

Обща характеристика на дисертационния труд

Първа глава е предназначена да направи въвеждане в изследването, като разглежда концепциите за лидерството и поставя акцент върху най-

често изследваните лидерски стилове, в това число транзакционен, трансформационен, харизматичен, партисипативен, ситуационен. Прегледът на стиловете се разширява към тяхното описание в училищен контекст, като се посочват основните фактори, които водят до изискването за нови лидерски подходи в сложната и динамична среда. С цел изясняване на ролята на училищната среда се прави характеристика на образователната система в училищата в Израел, която се разширява към анализ на лидерството в светските и религиозните училища. Подчертава се, че светските държавни училища /арабски и еврейски/ са егалитарни и демократични системи с индивидуалистична култура и ниска дистанция от властта. Прави се сравнение с еврейските религиозни държавни училища в Израел, които също имат индивидуалистични ценности, но поставят фокус върху създаване на привързаност и лоялност към националните ценности, традиционните норми и религия. Извежда се спецификата на подбора на учители в тези училища, който следва строги изисквания, тъй като от тях се очаква да спазват стриктно религиозните норми и да са модел за поведение на учениците. Анализът преминава към определяне на значимостта на изследването и неговата основна цел, а именно как лидерските подходи определят различните дименсии на благополучието на учителите.

Във втора глава е представен детайлен преглед на схващанията за различните аспекти на благополучието, като се изхожда от базисната дефиниция на СЗО /WHO/ за здравето като състояние на физическо, социално и психологическо благополучие, като се разглеждат техните особености. Дефинират се още благополучие на работното място през призмата на удовлетвореността от работата, на емоционалното благополучие като позитивно емоционално състояние, което е резултат от хармонията

между факторите на средата и личните очаквания на учителите, както и на субективното благополучие, което съдържа емоционален и когнитивен компонент. Въвеждат се проблемите за стреса и бърнаута при учителите, като се отчита приложимостта на трикомпонентния модел за бърнаут. Подчертава се значимостта на благополучието на учителите, както и потенциалните детерминанти на благополучието.

Основните лидерски стилове се анализират в контекста на училищното лидерство и на ролите, които директорите на училища имат в процеса на управление. Теоретичният преглед се задълбочава в посока на отчитане на влиянието, което директорите на училища имат като лидери върху стреса, характеристиките на работата, овластяването и психологическото благополучие на учителите. Прави впечатление, че се интегрират и обсъждат модел за благополучие в училищна среда и модел за професионално благополучие, като компонентите, включени в двата модела, допринасят да се създаде цялостна рамка за разбиране на благополучието в училище. Към края на тази глава отново има връщане към темата за лидерството при разглеждане на влиянието на организационните фактори за лидерската ефективност, като се поставя акцент върху теорията път-цел и върху теорията за културните характеристики на Хофстеде.

Теоретичният обзор е аргументиран и последователен, съдържа въвеждане на основните изследвани променливи и разкрива подготовката и осведомеността на кандидата по разглежданата проблематика.

Третата глава обхваща емпиричното изследване. Формулирани са поредица от изследователски въпроси, които конкретизират търсенията на автора и допринасят за извеждането на три основни хипотези, като са посочени съответно нулеви и алтернативни хипотези за всяка една от тях.

Хипотезите се отнасят съответно за различията в нивата на стрес и бърнаут при учители преди и след въвеждането на програми за интервенция, за разликите в лидерските стилове на директорите съответно в арабските и еврейските училища в Израел и за взаимовръзките между лидерските стилове на директорите и благополучието на арабски учители в държавните училища в Израел.

Представен и аргументиран е модел на изследване, в който са дефинирани независими, зависими и контролни променливи. В независимите променливи се включват стиловете на лидерство, като се отчитат партисипативния, транзакционния, трансформационния и *laisser-faire* стилове. Зависимите променливи се отнасят до различните аспекти на благополучие на учителите: психологическо, субективно, емоционално, физическо, социално, като се добавят нивата на стрес и бърнаут, фактори за благосъстоянието на учителите като условията на труд и заплащането. Изведени са и контролни променливи, които се отнасят за училищната култура като фактор на организационната среда и до личностни характеристики като локус на контрола и тип А поведение. Моделът на изследване е прецизен, теоретично издържан и се основава на предходния литературен обзор.

Извадката обхваща 141 арабски учители и 30 директори от два типа светски държавни училища в Израел – арабски и еврейски, като демографските променливи, по които се описва извадката, включват пол, възраст, тип училище, заемана позиция, академична квалификация на учителите според кредитите /бакалавър, магистър, доктор, старши учител/.

Предимство на настоящата дисертация е използването на съвкупност от качествени и количествени методи. Качествените методи включват

интервюта с 5 директори на училища и фокус групи с 50 учители, разпределени в групи по 10 участника. Количествените методи съдържат отделни подскали, които съответстват на посочените в теоретичния модел променливи. Всички използвани подскали са утвърдени в съвременната психология, като в настоящето изследване детайлно са описани процедурите по тяхната надеждност и валидност и данните от проведения конфирматорен анализ.

В анализа и интерпретацията на резултатите се обобщават данните от качествените методи, които очертават мнението на директорите относно приложимостта на лидерските стилове и перцепциите им за благополучието на учителите. По същия начин се обобщават перцепциите на учителите относно лидерските стилове на директорите и отделните дименсии на благополучието им, както и относно техни личностни характеристики. Използването на една обща рамка за провеждане и анализ на данните от качествените методи позволява да се получи богатство на данни, които да бъдат съотнесени с резултатите от количествените методи.

Наред с използваните методи е въведена интервенционна програма, която обхваща три сесии в рамките на три седмици за 70 учители, като интервенциите са насочени към повишаване на устойчивостта и издръжливостта на стрес и бърнаут и осъзнаването им от страна на учителите, като са направени измервания на нивата на стрес и бърнаут преди и след интервенцията. Установяването на ефекта, който дадени интервенции имат за намаляване на стреса и подобряване на благополучието на учителите, е съществен принос на настоящата дисертация.

Статистическият анализ на резултатите включва описателна статистика, която се отнася до установяване на статистически значими

различия с прилагане на t-test. Установяват се значими различия в нивата на стрес и бърнаут преди и след интервенциите, което ясно показва техният ефект. Изведени са средните аритметични стойности за отделните лидерски стилове, сред които учителите посочват, че директорите използват най-често партисипативния, следван от трансформационния лидерски стил. Резултатите за отделните измерения на благополучието на учителите, училищната култура и техните личностни характеристики са описани и интерпретирани по убедителен начин и в синхрон с разгледаните теории. Необходимо е да се подчертае сравнителният анализ на лидерските стилове на директорите в арабските и еврейските държавни училища в резултат, на който се извеждат приликите, но се обособява и тяхната специфика.

Третата хипотеза е проверена чрез прилагане на регресионни модели и са приведени доказателства, които ясно показват как отделните лидерски стилове влияят върху компонентите на благополучието на учителите. Получените данни от 4-те регресионни модела за влиянието на всеки лидерски стил върху отделните дименсии на благополучието разкриват значението на партисипативното лидерство за психологическото, социалното, физическото и емоционалното благополучие на учителите, както и ролята на трансформационния лидерски стил за намаляване на нивата на стрес и бърнаут. Приложената дискусия дава възможност да се съпостави ефектът, който всеки от лидерските стилове има за повишаване на благополучието на учителите и намаляване на нивата на стрес и бърнаут, като въз основа на това се формулират ред практически насочени препоръки.

Приноси на дисертационния труд

Представената дисертация има завършен характер. Проведеното изследване е посветено на значим от научна и социална гледна точка изследователски проблем, осъществено е въз основа на теоретичен обзор и

подходящо избран инструментариум на изследване, който обхваща съвкупност от качествени и количествени методи. Приложени са статистически методи, които отговарят на поставените хипотези.

Като съществено предимство на дисертацията трябва да се подчертае и въвеждането на интервенционна програма, в която участват половината от изследваните учители, като в резултат на това се установява намаляване на нивата на стрес и бърнаут и цялостно подобряване на благополучието. Именно този аспект различава настоящата дисертация от ред изследвания в областта, като безспорно доказва ролята на директорите на училищата при въвеждането на интервенционни програми, насочени към подобряване на благополучието на учителите.

Авторефератът напълно коректно представя съдържанието и приносите на дисертацията. Въз основа на резултатите от изследването докторантът е аргументирал съвкупност от препоръки, които са релевантни и приложими в практиката на училищните директори.

Бих искала да подчертая част от съществените приноси на дисертационния труд.

1. Представен е цялостен подход за изследване на съвкупността от лидерски стилове на директорите на училища и е подчертана необходимостта от гъвкавост при прилагането им. Приведени са доказателства за положителното влияние на партиципативния и трансформация стил при управлението на училище.
2. Аргументиран е модел за изследване на субективното благополучие при учители, който позволява да се установи по какъв начин лидерските стилове влияят върху различните измерения на субективното благополучие, стреса и бърнаута при учители.

3. Използвана е съвкупност от количествени и качествени методи на изследване, като в резултат на това се постига дълбочина на анализа и интерпретацията на резултатите.
4. Изследването обхваща както директори на училища, така и учители, като представя различните перцепции по отношение на лидерските стилове и субективното благополучие, допринася за съпоставимостта на резултатите и приложението им на практика.
5. Приложени са интервенционни програми в реална организационна среда и е установен техният ефект за подобряване на субективното благополучие на учителите.

Критични оценки, забележки и препоръки

В качеството си на рецензент по време на предварителното обсъждане на труда, съм направила препоръки и критични бележки за прецизиране на съдържанието на дисертационния труд. Докторантът се е съобразил с моите препоръки и те са отразени в дисертацията.

Заклучение

Дисертацията е прецизно изпълнена, като са покрити изискванията за дизайн, провеждане, анализ и интерпретация на дисертационно изследване. Това ми дава основание убедено да предложа на членовете на Научното жури да присъдят на Абдала Хаджайрех образователна и научна степен „доктор в професионално направление 3.2. „Психология“, докторска програма „Обща психология“.

01 март 2023 г.

Рецензент:

Проф. д.пс.н. Снежана Илиева